

Gramatické kategorie sloves

CJA006

sloveso

- mluvnické a významové centrum věty
- vyžaduje doplnění
- nejbohatší soustava tvarů (200-400)
(jednoduché/syntetické x složené/analytické)
- finitní (určité) – os., číslo, čas, způsob, rod, vid
- infinitní (neurčité) – (číslo, rod jmenný, rod slovesný,) vid
- synt. fce. – přísudek (predikát)

osoba

- tvary osobní – vyjadřují na tvaru slovesa vztah obsahu predikátu (toho, co se pojmenovává přísl. slovesným tvarem) k účastníku komunikačního aktu, jímž může být a) mluvčí – 1. osoba; b) adresát – 2. osoba; c) jiný předmět komunikace – 3. osoba.
- forma – a) osobní koncovka: aa) jednoduchého tvaru, ab) tvaru pomocného slovesa, ac) absence tvaru pomocného slovesa, ad) volný morfém „-s“, e) osobní zájmeno.
- Os. zájmena vyjadřují svým lexikálním významem totéž, co se vyjadřuje GK osoby gramatickou formou
- různě se hodnotí tvar 3. os. sloves bez subjektu (*prší, tancuje se tam...*) neosoba/neosobní tvar/ impersonále.

význam osoby se vyjadřuje koncovkou urč. sloves. tvaru

- ind. prez. akt.: -u/-m, -š, -o, -me, -te, -ou/-í
- imp. : -o/-i, -me, -te

význam osoby se vyjadřuje koncovkou tvaru pomoc. sl.

- některé tvary (1.(2) os. sg., 1.2.os.pl., (3. sg., 3.pl.)):
- min. čas ind. akt.: jsem, jsi /(-s), jsme, jste
- kondicionály (přít., min.): bych, bys/by (s), by, bychom, byste, by.
- pasivní tvary všech časů ind. i kond.: jsem, jsi /(-s), je, jsme, jste, jsou

význam osoby se vyjadřuje absencí
tvaru pomocného slovesa

- 3. os. ind. min. času

význam osoby se vyjadřuje nesamostatným morfémem -s

- tvary 2. os. sg.
- min. čas ind. akt. (*ses, sis, žes, abys, tys kams, přišels, ...*)
- kondicionály (přít., min.) – zvratných sloves (*ses/sis*)
- pasivní tvary prez./min. ind. i kond. (*bitas, bitas byla, ?bitas by byla?*)
- za sloveso být ve slovesně-jmenném přísudku se sponou (*zdrávas, skloněnas nad ...*)

význam osoby se vyjadřuje osobním zájmenem

- minulý čas ind.
- akt. - *já tam šel*
- pas. - *já byla bita*

asymetrie osoba/číslo

- 1. os : 2. os. – symetrický vztah – partneri/členové komunikace (mluvčí – adresát)
- 3. – mimo tento vztah (předmět komunikace – ten naopak symetricky vyjadřuje vztah ke kategorii kvantity realizovaný GK čísla) – rozlišuje se sg. x pl. předmětu komunikace

číslo – 1. 2. os.

- vztah k mluvčímu – 1. sg.
- vztah k adresátu – 2. sg.
- vztah k mluvčímu a dalším účastníkům komunikace – 1. pl. (já+2.os.+3.os - inkuziv, já+3.os. – exkluziv se v č. gramaticky nerozlišuje)
- vztah k adresátu a dalším účastníkům komunikace – 2. sg.

transpozice GK osoby/číslo
konvencionalizované použití nepatřičné formy GK
osoby/číslo:

- zdvořilostní formy: vykání, onikání, onkání (za 2. os. sg. – 2./3. os. pl., 3. os. sg.)
- plurál majestaticus, plurál modestiae (pl. skromnosti, autorský pl.) – za 1.sg. 1. pl.
- *sedíme rovně, neopisujeme, stojíme*, 1.pl.ind. za 3.pl. imp.
- *to Vám vzkazuje Vinetou, náčelník Apačů* – 3. sg. za 1.sg.
- *a teď vytrhneme ten zoubek* – 1.pl. za 1.sg.
- *a co si bude slečna přát* – 3. os. sg. za 2. os. sg.

čas

- význam: zařazení obsahu predikátu na časovou osu minulost-přítomnost-budoucnost /před okamžikem promluvy – v okamžiku promluvy – po okamžiku promluvy
- absolutní (vztah k okamžiku promluvy) a relativní čas (relace – vztah dvou dějů z hled. jejich souběžnosti/následnosti v čase)

čas

- empirické (přítomnost/minulost)
- neempirické (budoucnost)

formální časy

- préteritum (složený)
- futurum (jednoduché - přítomní tvary dok. sloves a syntetické futurum, složený tvar – nedok. sl.,)
- prézens (jednoduchý)

ČNK – synt. fut.

- být 322755
- jít 11153
- jet 3881
- nést 748
- běžet 453
- letět 348
- téci 198
- vézt 143
- hrnout 66
- lézt 64
- plout 47
- cestovat 41
- stěhovat 22
- řítit 2

doklady ČNK – nejsou označeny

- výhradně: *plynout, putovat, vládnout, mašírovat, vandrovat*
- fakultativně více/méně: *růst/porůst, kvést/pokvést, trvat/potrvat*
- fakultativně bez rozliš.: *hnát/pohnat, šlapat/pošlapat, mazat/pomazat, valit (se)/povalit, vést/povést se*
- fakultativně řídké: *pást/popást, pnout/popnout, šinout/pošinout, vléct (se)/povléct*

čas a vid

- dok. slovesa mají formální tvar přítomnosti, který vyjadřuje děj ukončený v budoucnosti – budoucí čas

čas a způsob

- asymetricky se vyjadřuje čas na tvarech podle GK způsobu
- forma kondicionálu – forma I-ové part./part. minulé – prim. forma pro tvoření minulého času – kond. přít./min. – podmínka reálná/ireálná nejde o relevanci času ale +/-reálnost možnosti vyjádřené způsobem podmiňovacím

čas a negramatické (negramatikalizované) vyjádření modality

- forma futura se používá v platnosti nejistoty „asi“ (*ty budeš nemocný = zdá se, že jsi nemocný, že ona bude zamilovaná = je patrně zamilovaná, ...*)

čas a způsob

- forma imperativu - současnost s okamžikem promluvy
- imperativ dok. sloves – budoucnost
- imperativ – futurum – modální význam futura
- kondicionál – reálnost – ireálnost děje

prézens a přítomnost

- forma prézentu – nejen okamžik promluvy, ale úsek od posledního k aktuálnímu okamžiku p.
- historický prézens (*USA útočí v Íránu.*)
- gnómický prézens (obecná platnost – *Země je kulatá, tak dlouho se chodí se džbánem ...*)
- dramatický prézens (*jdu tam a vidím ...*)
- schopnost prezent. tvarů některých nedok. sloves (+ adv. temp.) – pro vyjádření futura (*jedu do Prahy – zítra*)

aktuálnost (právě v čas. bodě) x neaktuálnost děje

- koincidence s nějakým časovým bodem x absence takové koincidence
- v češtině negramatikalizovaná, vyjadřovaná lexikálně (iterativa jsou např. vždy neaktuální – *Petr hrává šachy.* věta *Petr hraje šachy.* může být a) aktuální – *Petr teď hraje šachy* n. neaktuální – *Petr umí hrát šachy/ Petr hraje šachy každý čtvrtek.*)
- souvisí s kat. vidu

způsob

- význam komunikativní postoj mluvčího k obsahu vyjádřeného slovesným tvarem
- tři významy – oznamovací – indikativ (chápaní děje jako reálného); rozkazovací – imperativ (chápaní děje jako nutného); podmiňovací (chápaní děje jako možného - podmíněného)

indikativ

- rozvinutý paradigmaticky pro všechny tři časy, všechny osobní tvary obou čísel
- funkčně bezpříznakový (lze jej transponovaně použít i ve funkci imp. : *stojíme!* nebo kond. *přijdete – je to tady, nepřijdete prodá se to*)

kondicionál

- přítomný (co do kat. času bezpříznakový – vytrácení se tvarů kond. min. v mluveném jazyce)
- minulý – výhr. psaný jazyk, především ve složitých strukturách, kde je třeba vyjádřit souslednost

imperativ

- fce. apelovost
- syntetické tvary – 2. sg./ 1.2.pl.
- proti tomuto pojetí př.: *Bůh sud', přijd' království tvé, ...*
- imperativní fci. má analytické vyjádření (ať + prez. 3.os. ind.)
- optativní (přací způsob) – částice *kéž* + kond.
- imperativní použití infinitivu - povely

imperativ 3, os. sg. formálně
shodný s tvarem imp. 2. os. sg. ?

- **Bůh** sud', kdo je kdo
- pak se měj **každý** na pozoru
- usud' si **každý** sám
- bud' **vůle** tvá
- přijd' **království** tvé
- budiž **světlo**
- už dvanáctá odbila, chval každý **duch**
Hospodina
- věř tomu **kdo** nebo nevěř

vyjádření podmětu u tvarů 2. osoby

- **odpočiň každý, kdos Boží tvor**
- **skloň zraky, kdos pochopil**
- **utrhni každý, kdo můžeš**
- **projdi každý, kdož jsi ochoten žít bez hříchu**
- **věř, kdo můžeš**
- **zachraň se, kdo můžeš**
- **prchni, kdož můžeš**

slovesný rod

- GK. slovesa – opozice akt. x pas.
- různě teoreticky pojaté – spol. zákl. paradigmata urč. počtu syntakticko sémantických struktur jakožto různých způsobů prezentací dějových situací jediného predikátu (diatexe)
- formálně sémantický vztah podmětu k původci děje (č. tradice Havránek, Kopečný, Šmilauer)

slovesný rod

- původce děje = formální podmět věty – aktívum
- původce děje odlišný od form. podmětu věty = pasívum
- pasívum – konstrukce s reflex. „se“-zvrátané pasívum

slovesný rod

- opisné pasívum – složený slovesný tvar (urč. tvar slov. být +pasivní participium významového slovesa) rozvinutý ve všech časových formách až v průběhu historického vývoje
- omezení : tranzitiva

slovesný rod

- zvrátané pasívum – tvar 3.os. ind. préz. akt.
+ se
- reflexiva tantum, reflexiva s víceméně samostatným významem odlišným od významu nereflexivního slovesa, reflexiva s významem „vzájemnosti“

10 příkladů reflexiv tantum

- smát se
- bát se
- ptát se
- kát se
- troufat si
- loudat se
- stydět se
- choulit se
- zdát se
- toulat se

10 příkladů kandidátů na rt

- dát – dát se směrem k (vydat – vydat se)
- dostat – dostat se někam
- stát – stát se
- hodit – hodit se k čemu/na co
- třít – třít se (o rybách)
- chovat – chovat se nějak
- utkat – utkat se s někým
- dopustit – dopustit se něčeho
- ucházet – ucházet se o něco
- brát – brát se za něco
- počínat – počínat si nějak
- obejít – obejít se bez něčeho
- vyznat (vyznat se z čeho) – vyznat se v něčem

vid

- význam: netemporální časovou dimenzi děje/stavu vyjádřeného slovesným lexémem
- ukončenost/uzavřenost/ohraničenost – neukončenost/otevřenost/neohraničenost děje – perfektiva (dokonavá) x imperfektiva (nedokonavá)
- ? obouvidovost – zdánlivá (jmenovat, analyzovat)

vid - čas

- dokonavá slovesa nevyjadřují aktuální přítomnost
- neaktuální prézens vyjadřují dok. slovesa (*vejde se to tam, já se tady napracuji a není mi t k ničemu*)
- zaměnitelnost vid. opozic (*kouří/vykouří 20 cigaret denně*)
- prézens (forma) – děj bude ukončen po momentu promluvy/nikoli děj se uskuteční po momentu promluvy (*až uvařím oběd, zatelefonuji = a)vařím/b)budu vařit*)

vid a čas

- relativní časy
- současnost nedok. + dok./nedok. (*Petr psal článek a pil/vypil pivo.*)
- posloupnost dok. + dok./nedok. (*Petr napsal článek a pil/vypil pivo.*)

vid a gramatická kategorie

- změna vidu nemá za následek změnu lexikální sémantiky
- čistě vidové opozice jsou formy jednoho a téhož lexému (*psát – napsat, platit – zaplatit, dát – dávat, přepracovat – přepracovávat*)
- vidové trojice (*hradit – nahradit – nahrazovat, blížit se – přiblížit se – přibližovat se*)

forma

- prefixace (N-D)
- sufixace a) (prefD-N) (sekundární imperfektiva) tam, kde se prefixací nemění jen vid, ale i lexikální význam, b) (nepref.D – N) *dát – dávat, koupit – kupovat*
- *supletivní kořeny (brát – vzít, najít – nacházet, naložit - nakládat)*

vidově relevantní sufixy

- -áv-a-t (*přepracovat – přepracovávat*)
- -ív-a-t (*přežít - přežívat*)
- -v-a-t (*zakrýt – zakrývat*)
- -a-t (*namluvit - namlouvat*)
- -e/-ě-t (*dopustit – dopouštět*)
- -ova-t (*dopsat - dopisovat*)

vidová defektnost

- imperfektiva tantum (*spát, sedět, nudit se*)
- perfektiva tantum (*nakecat zakřičet*)

vid + slovotvorba

- čistě vidové opozice
- změna vidu je provázena změnou významu základového slovesa

vid, determinovanost x
indeterminovanost, iterativnost,

- iterativa – pravidelnost formy + význam (opakování) – kandidát na třetí vidový význam (Kopečný x Poldauf)

způsob slovesného děje - aktionsart

- není GK běžná v české gramatické tradici
- sémantická klasifikace sloves
- propojen s GK vidu
- stejné formální prostř. (prefixy, sufixy + se/si)

způsob slovesného děje (aktionsart)

- **slovotvorba (modifikace významu slovesa)**
- **lexikálně sémantické skupiny** – ingresiva (počátek děje), evolutiva (počáteční fáze děje), delimitativa (krátké trvání děje), rezultativa (odpovídají vid. prefig. protějškům), terminativa (konfektiva) (průběh celého děje), perdurativa (proces trvající určitou dobu), finitiva/kompletiva (konečnou fázi děje), egresiva (konec děje), exhaustiva (trvání děje až do konce), totální (zcela, úplně), saturativa (trvání děje až do uspokojení subjektu), extenziva (hodně, často, dlouho), kumulativa (uchopení blíže neurčené kvantity objektu), intenziva (vysoká kvantifikace děje), excesiva (nadměrnou intenzitu/trvání děje s nežádoucím výsledkem), distributiva (několikanásobný průběh děje), atenuativa (oslabená intenzita děje), semelaktiva/okamžitá (jednorázový průběh děje časově minimalizovaný), momentální, iterativa/frekventativa (opakovanost děje), deminutiva komitativa (doprovodný děj), frekventativa (několikanásobný průběh bodového děje), stativa (stavová), dekurziva (kontinuální probíhání děje), mutativa (přijímání vlastnosti)